

סקירת ספרים

Thank you for dying for your country: commemorative texts and performances in Jerusalem. Chaim Noy, Oxford University Press, 2015, 261 p.

אסתר שלי-ניומן*

גבעת התחמושת מוכרת מסיבות מגוונות לישראלים בגילאים שונים: זהו מקום כינוס למתגייסים בירושלים, זהו האתר שבו נערך קרב מכריע במלחמת ששת הימים ב-1967, זהו שמו של שיר המושמע רבות בימי זיכרון לזכר אותו קרב, וכיום – זוהי גם אחת התחנות של הרכבת הקלה בירושלים. מחקרו של חיים נוי בודק את הפרקטיקות והמסורות שהתגבשו בגבעת התחמושת כאתר זיכרון לאומי והפכו אותו לחולייה במערכת החינוך הלא פורמאלי בחברה הישראלית.

המוזיאון בגבעת התחמושת אינו ככל המוזיאונים; כאתר מורשת לאומית-צבאית מוטלת עליו משימה חינוכית-אידיאולוגית של הבנייה וחיזוק הזיכרון הקולקטיבי הישראלי. לא מפתיע שהמוזיאון מציג את המלחמה על ירושלים, מאדיר את גבורת החיילים והמפקדים, ומזכיר את החיילים שנפלו בקרבות, ישראלים וגם ירדנים. ספר המבקרים המוצג באתר הוא מוקד המחקר: הרשומות בספר מהוות עדות לביקורים ומשמשות מדיום תקשורתי הפועל במדדים שונים של זמן וחלל. המסרים של האתר משוכפלים ומשועתקים ובכך משמשים אבני בניין בזיכרון הקולקטיבי הישראלי.

מחקרו של נוי נמשך כשש שנים וכלל ביקורים באתר, תצפיות בקבוצות מבקרים, הקשבה להדרכות, ראיונות עם אנשי המקום, מדריכים ואנשי מינהל, ובעיקר - ניתוח פרקטיקות השימוש באתר וניתוח הטקסטים בספרי המבקרים. בדומה למחקרים המנתחים מקומות קדושים ופרקטיקות טקסיות - המחקר בוחן באופן מדוקדק גם את המבנה עצמו ואת תכנון מסלולי הסיורים בו. המיקום הפיזי של חפצים ותמונות, כמו גם הצלילים המלווים את המבקרים, מחייבים ניתוח מולטי-מודאלי המתייחס אל המקום ואל הביקורים כאל טקסטים תרבותיים שחלק ניכר מאיתנו, הישראלים, מזהה בקלות.

המחקר המולטי-מודאלי מתייחס לדיסציפלינות שונות התורמות ל"קריאה" של המבנה והטקסטים. בין גישות אלה ניתן למצוא את לימודי התיירות, בעיקר מחקרים המתייחסים לאתרי מורשת, ומחקרי מוזיאונים, המעלים שאלות לגבי המוצגים עצמם, הנכחתם במרחב המוזיאלי, רמת הטקסטים הנלווים למושגים ומורכבותם, והיחס אל המבקרים.

*פרופ' אסתר שלי ניומן (esther.schely-newman@mail.huji.ac.il), המחלקה לתקשורת ועיתונאות ע"ש נח מוזס, האוניברסיטה העברית ירושלים

מחקר כזה משתמש בכלים אתנוגראפיים, ואילו ההתמקדות בספרי הביקור שואבת כלי ניתוח מתחום חקר השיח. הכלים הרב תחומיים האלה מאפשרים התבוננות וניתוח מעמיק של תפקוד האתר הן מנקודת המבט של המבקרים והן מנקודת מבטה של ההנהלה.

ספרי מבקרים אינם ייחודיים לאתר גבעת התחמושת. ניתן למצוא אותם במקומות שונים, כולל מוזיאונים. הם מוצגים בדרך כלל לקראת היציאה מהאתר ומאפשרים למבקרים להשמיע את קולם ולהגיב על מה שחוו. ייתכן, שבשל השימוש התדיר בהם, בהזדמנויות שונות, הכתיבה בהם היא סוגה שלא זכתה למחקר מספיק.

ספר המבקרים בגבעת התחמושת שונה מספרי מבקרים אחרים: הוא מצוי בלב האתר, בקודש הקודשים שלו. זהו מיקום המחייב התייחסות טקסית אל הכתיבה ומוסיף ממד של קדושה לתהליך הגישור - ההתכתבות עם המוצגים ועם טקסטים של מבקרים קודמים, והוספת הנדבך האישי לזכרון הקולקטיבי. הקריאה המדוקדקת של הטקסטים בספרי המבקרים מאפשרת התבוננות מעמיקה ומאתגרת על הבניית הזהות הישראלית ומרכיביה, ועל מידת ההכלה וההדרה במקומות מקודשים מעין אלה. כך, למשל, בעוד אין זה מפתיע למצוא בספרים רשומות בשפות אירופאיות, בנוסף לעברית, היעדר רשומות בערבית ובשפות יהודיות "גלותיות" מוסיף פרשנות למושג ה"ישראליות": מדינה יהודית, השוללת את הגולה על כל גווניה, כולל את שפת היידיש שבה משתמשים בישראל כשפת יום יום אוכלוסיות שאינן מתייחסות בחיוב למדינה היהודית-חילונית.

מפתיע ומרתק הוא הדיון בספר האח"מים, ספר מבקרים שבו כותבים אנשי שם. בשונה מהספר "הציבורי", המונח לעין כל ומזמין את המבקרים להשתמש בו, ספר האח"מים נשמר אצל מנהלי האתר ונמסר לעיונם של מבקרים בעלי שם. הבחירה במבקרים הראויים להיכנס "להיכל התהילה" המסויים הזה נתונה בידי ההנהלה. בחינת זהות הכותבים וניתוח הטקסטים שבספר זה, מצביעים על זהותם של מבקרים שהממסד חפץ ביקרם. אין אלה ידוענים מוכרים מאמצעי התקשורת, אלא מנהיגים ואנשי צבא מהארץ ומהעולם. רשומה אחת בספר, ובכל ספרי המבקרים, היא של משלחת אנשי צבא ירדנים וכתובה בערבית (נוסף לה תרגום לעברית בשלב מאוחר יותר). רשומה זו זוכה לניתוח העוסק ביחס דיאלקטי אל האויב של פעם, הצבא הירדני שנלחם בקרבות על ירושלים. זוהי דיאלקטיקה המופיעה גם במקומות אחרים באתר ההנצחה. המסרים של האח"מים משקפים מבעים סמליים מאוצר הביטויים הלאומי, בהשוואה לעמדות האישיות יותר שניתן למצוא בספרים הציבוריים, גם אם אלה ברובם אינם סוטים מהאידיאולוגיה ההגמונית.

מה מאפשרים ספרי מבקרים, הן לכותבים והן לחוקרים? נושא הזמינויות - affordance - מקבל מקום מרכזי יותר ויותר במחקר התקשורת: כיצד תורמים הטכנולוגיה והמדיום כשלעצמם למגוון השימושים באמצעי התקשורת. המיקום של ספרי המבקרים באתר מצביע על התפקיד של קריאה וכתיבה בספרים כאקט מרכזי בביקור באתר. הארכיטקטורה, הצלילים המושמעים, המיקום - כל אלה מכוונים, ויותר מכך, מחייבים את המבקר להתעכב ליד הספר, לעיין ברשומות

קודמות ולכתוב בו. הניתוח הטקסטואלי שמציע נוי מציע קריאה ביקורתית חדשה - ניתוח שיח פרפורמטיבי (formative discourse analysis), ניתוח שמדגיש את ייחודו של הז'אנר, שהוא מחד גיסא כתיבה אישית, הכפופה לחוקים ז'אנריים (למשל אורך הטקסטים והמצע הפורמאלי לכתיבה), אך מאידך גיסא גם מחויב לאווירה של המקום, לנוכחותם של אחרים, ולדיאלוג המתקיים בין הטקסטים השונים. ההתבוננות הרב-תחומית בטקסטים מראה כיצד פעולות אלה של קריאה וכתיבה הופכות לנדבך בהבניית הזהות הישראלית ההגמונית, של חברה הנלחמת על חייה ומקדשת את מורשת הגבורה והצבאיות.

במלאת 50 שנה למלחמת ששת הימים, אין מתאים יותר מפרסומו של ספר המנתח אתר המנציח את המלחמה ובעקיפין גם משקף תהליכים חברתיים בציבור הישראלי כלפי ערכים בסיסיים. אין זה מפתיע, שבספרי המבקרים קשה למצוא קולות אנטי ממסדיים: הארכיטקטורה של האתר, המיקום המרכזי והמזמין של ספרי המבקרים, ומטרותיהם של מרבית הביקורים באתר, אינם מזמינים השמעה של קולות אנטי הגמוניים.

המחקר מנתח מקום ומסרים ישראלים במובהק, אך הניתוח המדוקדק הופך את המחקר לרלבנטי גם לקהלי יעד אחרים. זאת, כפי שהנמען, לכאורה, של הרשומות בספרי המבקרים, הוא החיילים המתים, "תודה שמתתם בעד ארצנו", אך למעשה הנמען של רשומות אלה הוא הדורות הבאים, המבקרים הצעירים שמגיעים לאתר כדי לחזק את האידיאולוגיה הלאומית שלהם. המסרים האישיים של מבקרים הם חולייה נוספת בשרשרת ההבנייה האידיאולוגית, שכל אחת ואחד תורמים לה את הזווית האישית. למרות הנושא הישראלי (מאוד), ולמרות הקשר הייחודי שיש לנו אל המקום, הספר פונה גם אל קהלים בינלאומיים משום שהנושאים בהם הוא עוסק - הבניית זהות לאומית, ניתוח טקסטואלי של כתיבה טקסטית ותפקידם של ספרי מבקרים - אינם ייחודיים דווקא לישראל. זהו מחקר מעניין ומעמיק של טקסטים אישיים ופרקטיקות תרבותיות התורמים יחד לעיצוב זהות לאומית.